

מנחם מענדיל רוזנבוים

המתורגמן בקריאת התורה

מסע בעקבות המנהג הקדום להעמיד מתורגמן המעביר לציבור פסוק אחרי פסוק בעת קריאת התורה
☞ האם התקנה שרירה וקיימת עד ימינו אנו? ☞ וההיבט הספציפי בסדר קריאת פרשת כי תשא

שהתנערו מקיום המנהג, "בהזנחתו נמשכתם אחרי הסכלים שבין מתפלליכם", כלשונו, ולא בהחלטה מושכלת על פי גדולי תורה. איננו יודעים פרטים נוספים על רקע ההתפתחות בקהילת פאס, אך מנקודה משמעותית אחרת על פני הגלובוס נותר מתועד בכתובים דין-ודברים נסער בנושא, וממנו אנו למדים הרבה על קורות מנהג המתורגמנים.

היה זה בארץ ספרד שלפני 1,000 שנה בדיוק, בסביבות שנת ד'תש"פ. אל אדירי התורה שבבבל הגיעו ידיעות מספרד הרחוקה על שינויים שהוטמעו בסדרי קריאת התורה בשבתות ובמועדים. אל רב האי גאון, רב-רבנו של דורות הגאונים, הורצה אגרת אודות בני ספרד שחדלו מלהעמיד מתורגמן בעת הקריאה, והגאון השיב במילים חריפות מאוד: "הדבר ברור שלא בתלמוד לבד מצאנו מצות התרגום וחוקותיו, אלא אפילו במשנתנו. אטו כל אלו דברי תוהו הן חס ושלוש? והלא כל הנביאים תיקנו אלו

חינוך, כאשר מתוך כך מתרגלים הילדים בהכרת הארמית על בוריה ובעקבות זאת קולטים טוב יותר את הגמרא. בשל כך אף לא מוותרים על שום ילד, והתפקיד עובר מילד לילד לפי סדר ישיבתם בבית הכנסת (זאת מלבד מנהג בני תימן שנותנים לקטן גם לעלות לתורה החל מגיל שש, מנהג המצדיק יריעה נכבדה בפני עצמה).

יתרה מזו. משימת-העל של חינוך הבנים לידיעת התורה והכרת שפת התלמוד, הביאה את גדולי תימן לשתף פעם בשנה אף את הקטנטנים ממש ולהטעימם מההווי הנקדש. הזדמנות זו נוצרת בחול המועד פסח, כאשר הקריאה לעולה הרביעי זהה בכל יום, בפסוקי 'הקרבנות' של הקרבן היומי, ומעיקרו של המנהג אין צורך לתרגמו, או אז הגיעה שעתם של 'קטני-הקטנים'. "אף על פי שאינם יודעים לקרות כהוגן, עשו זה לחינוך ולהרגל בעלמא", כותב הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א, פוסק עדת תימן.

מעניין לציין עוד, כי במקור היה המתורגמן אומר את התרגום בעל פה דווקא, כפי המבואר בירושלמי, אך מלפני כ-300 שנה יש כבר עדויות על מגמת שינוי, כאשר התדלדלו הבקאים ששלטו היטב בתרגום על-פה ומשום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך' החלו להקריאו מתוך הכתב. עם זאת, קיימות עדויות מהשנים האחרונות ממש מקהילות ששימרו את המנהג הקדום, כדוגמת הקהילה ששרדה בעיר אלשאגאדרה בתימן ובניה עוד היו בקיאים בתרגום אונקלוס בלשונו!

לקורותיו של המנהג - מפאס ועד ספרד

וכיצד אירע שמנהג מפואר זה נראה לרבים מאתנו כלקוח ממחוזות רחוקים?

ובכן, ברבות השנים חלו תמורות בעניין. הסדר שמתואר בחז"ל כמבנהו היצוק של קריאת התורה בשבתות ומועדים - שונה לכאורה בשלב כלשהו. עליו לברר אפוא, האם הייתה זו החלטה מוסכמת ומוסמכת, ועל שום מה נתקבל כן בקרב רוב מניין ובניין של תפוצות ישראל בכל פוזרות הגולה.

סדקים ראשונים אנו מוצאים עוד בימי הגאונים, לפני כ-1000 שנה. קיימת אגרת מהגאון הקדום רבי יהודה בן קוריש (רש"י מביאו בפירושו לירמיה יא, יט), המוכיח את יהודי קהילת פאס בדברים נוקבים על שביטלו את מנהג המתורגמן, וכה כותב הוא: "ראיתכם כי ביטלתם מנהג השימוש בתלמוד הארמי על התורה בבתי כנסיותיכם, ובהזנחתו נמשכתם אחרי הסכלים שבין מתפלליכם. אבל יחונכם קל-קל, התרגום הוא דבר לא הזניחוהו הדורות לפניכם ולא הזניחוהו קדמוניכם ולא נעלמה תועלתו מאבותיכם, ולא התרפו בלימודו אלה שקדמו לכם בבבל, מצרים, אפריקה ואנדלוס" (=ספרד). משמע מבין השיטין, שמדובר היה בכניעה לפשוטי-עם

הצורבים מבינינו שזכו להתכונן אל ימי הפורים המרוממים בלימוד מסכת מגילה מקצה אל קצה, נתקלו ודאי בנידון חוזר ונשנה בין דפי המסכת שיש בו ממד אקטואלי במיוחד בשבוע זה. במסכתא זו, אנו נפגשים שוב ושוב עם מושג ששמו 'מתורגמן'. אשכול רחב-היקף של היבטים ופרטי דינים מוקדשים הכא והתם למונח תלמודי שלרבים מאתנו נראה כלקוח מעידן קדום ובלתי-מוכר: מתורגמן לקריאת התורה.

כאן פירטו כמה מתורגמנים מתייצבים לתפקיד (כא:), וכאן הציבו את סך הפסוקים ושיעור ההמתנה בין הקורא למתרגם (כג:). באחרת התייחסו לזהויות שונות בדבר כשרותם לשמש בתקן המתורגמן (כד), ועמוד שלם אף הוקדש למנות בארוכה אילו פסוקים יוצאים-מן-הכלל, לחיוב או לשלילה (כה-:). בסוגיא זו, אנו מוצאים אף את ההקשר הישיר לפרשתנו, כאשר דינה של פרשת הע-ג-ל נשנית בפרוטרוט ועומדת במקד הדיון אם לתרגמה או לאו.

ובכן, מה טיבו של נוהג זה שלכאורה התנדף לו ביום-מן-הימים, האם אכן אין הוא תקף ב'שטיבלאך' שלנו?

ייתכן שרבים מקוראינו הנכבדים הע"י יופתעו, אך מדובר במציאות קיימת: סורו נא לבית-כנסת מקהילת אחינו יוצאי תימן שומרי גחלת המסורת הקדומה, ובחלקם תיווכחו לראות במו עיניכם את המנהג הקדום נמשך במלוא תוקפו והדרו: במת הקריאה מוקפת בהעולה לתורה, הבעל קורא, ו...מתורגמן!

קריאת פסוקי הפרשה בנעימה המסתלסלת והייחודית נקטעת שוב ושוב, ורשות הדיבור עוברת למאייש תפקיד המתורגמן, הנושא בתורו את קולו המסתלסל בהקראת תרגומו של אונקלוס על הפסוק שהוקרא זה עתה מפ"ע עמיתו!

אך בל נקדים את המאוחר. הבה נרד לשורשן של דברים, ונבין בסייעתא דשמיא את השתלשלות דברי ימי המתורגמנים בין קהילות ישראל השונות לגווניהן ושבטיהן, למן יוצאי השטטלעך במזרח אירופה ועד לשבי גולת תימן.

המתורגמן: איך זה נראה?

"בימי חכמי הגמרא היו נוהגים לתרגם, כדי שיבינו העם", נאמר בשו"ע (או"ח סימן קמה ס"א). וכך זה נראה: הבעל-קורא פסוק אחד, ונעצר. או אז עובר רשות הדיבור למתורגמן, המכריז בתורו את ה'תרגום אונקלוס' שעל הפסוק, באותם דציבלים של הבעל-קורא עצמו. המתורגמן אינו מגביה את קולו יותר מהבעל-קורא וכן לא להיפך. כאשר הוא מסיים ממשך הבעל-קורא בפסוק הבא, ושוב עובר השרביט למתורגמן. כך פסוק אחר פסוק. ונתון מעניין: בקרב התימנים כיום, נוהג לתת את תפקיד המתורגמן ל...ילדים. קטן שטרם הגיע למצוות זוכה למלא משימה רמה זו. עיקרו של המנהג נעוץ בדברי התוספתא הנפסקים בשו"ע ש"קטן מתרגם על ידי גדול", אך בעיקר הנהיגו כך מטעמי

סופר סת"ם תימני בשנת תש"י

לישראל! והוא מסיים את תשובתו בציינו: "ואנו לא היינו יודעים שבספרד הניחו התרגום, עד עכשיו".

גם ב"שבלי הלפט" מובאת התייחסות של רב האי גאון לעניין התרגום, בתשובה בה כתב: "ושאלתם חובה היא לתרגם בבית הכנסת על הקורא בתורה ועל ההפסטה או לא, ודאי מצוה היא. תחילה, כי היא הלכה ירושה מימות הנביאים ועד עכשיו, ועוד שהרי כתיב 'ויקרא בספר' וכו'".

במקביל, באותן שנים ישב בקורדובה שבספרד אושייתה ופארה של הקהילה המקומית, הלא הוא רבי שמואל הנגיד, שחכמת תורתו הייתה למאור לכל יהודי המדינה ורוב חכמתו וגבורתו פתחה בפניו את שערי ארמון חאבוס מלך ספרד והניבו

המחזה יוצא-הדופן בשבת זו בבתי הכנסת של בני קהילת תימן המפוארה

(מהדורת הרכבי, סימן רח) בו נאמר מפורשות: "מה שנפסק מהזקנים הקדמונים ונוהגין על פי אף על פי שלא נזכר בתלמוד 'ויגוף ה' את העם', אבל נמצא לו יסוד בתלמוד ארץ ישראל (-דהיינו הירושלמי דלעיל) שמתרגמין חלק מזה הפסוק ואין משלימין תרגומו, וכן במנהגים אצלנו בכל המדינות". הרי לנו דברים חד-משמעיים על ביתור תרגום הפסוק לשניים.

עצם ההפרדה בין 2 חלקי הפסוק, מובן היטב. הוא עולה בקנה אחד עם הסברם של התוס' על פי הירושלמי שעיקר המניעה מתרגום פסוקי העגל הוא בגין כבודו של אהרן, וטעם זה מצדיק הימנעות מתרגום חציו השני של הפסוק בלבד, ואילו לגבי המילים הראשונות שבו אין שום נימוק שלא לתרגמן. (ובדעת הרי"ף והרמב"ם שכללו את הפסוק, טעון אכן בירור אם התכוונו לכולו. ה'פסח משנה' אכן מציין על דברי הרמב"ם כי מדובר בתוספת חדשה שאינה מפורשת בגמרא וטעמה על בסיס אותו שיקול של כבוד אהרן, ולא ציין לדברי הירושלמי - ממנו עולה רק על מחצית כאמור, ולא כפשוטו הרמב"ם).

מתייצבת אפוא התמיהה, מאין שאבו בני תימן את מנהגם שהמתורגמן מתעלם לחלוטין מהפסוק כולו ולא רק מחציו השני.

גאון רבני תימן לפני 200 שנה, המהרי"ץ, מציע מענה אפשרי ליישב את מסורת אבותיו. לדבריו, חידש כאן הרי"ף גישה מחודשת שלא כדעת הירושלמי, שיש להימנע מפיצול פסוקים לשניים, שכן עצם הדבר שהמתרגם מכריז מילים בודדות אחר קריאת פסוק ארוך, מדגישה ומחדדת ש'מעלימים' כאן דבר-מה. היהודי הממוצע ששומע את ההסבר המקוטע שאינו תואם את אורכו של הפסוק שבפי הבעל-קורא, 'מרחרח' כי הסתירו ממנו חלק מהעניין וחושיו נדרכים בגירוי דווקני לברר על מה ולמה... בשל כך, העדיפו לדלג כליל על התרגום. (יצוין, כי סברא זו ממש כבר מופיעה בריטב"א (מגילה שם) בבארו מדוע נמנעים מתרגום כל תשובתו של אהרן למשה ואין מסתפקים בהתעלמות מהמילים 'יוצא העגל הזה' - שאילו היה מתרגם כל השאר, כל שכן שהיו מעיינים מה שלא תירגם בזה").

בפרשתנו, מופיעים פסוקים אחדים שחז"ל הורו על שינוי בניהול התרגום לגביהם. במשנה במסכת מגילה (כה). נאמר: "מעשה עגל הראשון נקרא ומתרגם, מעשה עגל השני נקרא ולא מתרגם".

בטעם הדין חלוקים רבותינו הראשונים. רש"י מבאר "שכתוב בו 'יוצא העגל הזה', ולא יתרגם, פן יטעו עמי הארץ ויאמרו ממש היה בו שיצא מאליו, אבל המקרא אין מביינין". אך תוס' (בע"ב ד"ה מעשה) טוענים שעל פי פירוש זה לא אמורה להיות כל מניעה לתרגם את הפסוק שלאחריו 'וַיִּצֵא הָעָם אֶת הָעֵם כִּי פָרַע אֶהְרֹן לְשִׁמְצָה בְּקִמְיָהֶם', ואילו בתלמוד הירושלמי קיימת שיטה הנוקטת שאף את הפסוק הזה אין מתרגמים. מכך מסיקים התוס' שטעם הדין הוא "משום כבודו של אהרן לא רצו לתרגם".

המעניין הוא, כי בעוד הנידון בין הראשונים סובב אודות פסוקי הדין-ודברים בין משה לאהרן שעליהם נאמר כאן כי אין לתרגמן, הרי שהמנהג הרווח כיום בקרב קהילות תימן מכליל פסוק נוסף בין המקראות שהמתורגמן אינו חוזר עליהם. מדובר בפסוק האחרון הנוגע את הפרשה - 'וַיִּגַּף ה' אֶת הָעָם עַל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶהְרֹן', שבסוגיא במסכת מגילה אין שום התייחסות כלפיו, ואילו המסורת קובעת שאף הוא בכלל הפסוקים שנקראים ואין מיתרגמים.

אכן, הרי"ף (מגילה טז). והרמב"ם (פ"ב מהלכות תפילה ה"ב) מציינים אף את הפסוק הזה, אך אחר העיון במקורות מתבהרת תובנה מוגדרת: בירושלמי מובאת שיטת האמורא רבי אחא שכולל אף פסוק זה, אך מדבריו עולה ברור שהוא מתייחס רק לחציו השני של הפסוק, "אֲשֶׁר עָשׂוּ אֶת הָעֵגֶל אֲשֶׁר עָשָׂה אֶהְרֹן". המחצית הראשונה 'וַיִּגַּף ה' אֶת הָעָם' מצוטטת בירושלמי עצמו עם תיבות התרגום, כמו הדגשה ברורה שאין כל מניעה מלתרגמה! 'פיצול' זה אף מקבל אסמכתאות מבוססות בדברי הקדמונים, כגון ב'ארחות חיים' (הלכות קריאה"ת סימן מ) המביא את פסוקו של רב האי גאון 'משום זקנים הראשונים' שפסוק זה 'אין משלימין אותו', כלשונו, כלומר שאין מסיימים את התרגום את הסוף. כך גם ב'תשובות הגאונים'

יהודי תימני בלבוש מסורתי בקריאת המגילה.

תועלת עצומה לכל יהודי ארצות המערב. בתשובה נדירה ששרדה ממנו והובאה ב"ספר העיתים", מגולל הוא את הנוהג הספרדי מוזוית בעליל ושופך אור על ההשתלשלות. "חלילה חלילה לבני ספרד שיניחו את התרגום, כמו שאמרו שואלין הללו", כותב הוא נחרצות, ומקדים רקע על איתנות שרשיה של הקהילה: "בספרד מקום ריבון תורה היה מזמן ראשון, מגלות ירושלים עד עכשיו".

הוא ממשיך לשבח את הקהילה, תוך שהוא טוען שהזנחה מכוונת של התרגום לא תיתכן כי אם 'דרך מינות', וזה אינו קיים כמעט בארצו: "לא נמצאת בהם מינות מעולם, אלא במקצת כפרים הסמוכים לארץ אדום שמרננים עליהם שיש בהם צד מינות בסתר, והם כופרים בכך, וקדמונינו הלכו מהם אנשים שאמרו למלקיות (כלומר, ששיערו שהם חשודים בדבר), ומתו מתוך הלקאה!" ומשמעו על נאמנותם האבסולוטית לתורת אבותינו בטהרתה, ממשיך הנגיד ומעצים מהפן החיובי: "והיאך יניחו התרגום כלל? והלא כולם משלימים פרשיותיהם עם הציבור בכל שבת ושבת שניים מקרא ואחד תרגום, ומעולם לא הניחו התרגום ולא דבר אחד מטעמי תלמוד שהיו ערוכים בפייהם מיצחק ריש גלותא דשכיב בספרד" (בדור אביי ורבא. מובא ביבמות קטו:).

אז כיצד כן קרה שחדלו מלתרגם?

משרטט הנגיד קו מפעים לתולדות המנהג: "אלא כך היה הדבר. שהיו מתקבצים בשבתות וקובעים מדרשות לריבון תורה עד כמו שתי שעות, ושאלו מראשי-ישיבות והתירו להם לאחר קריאת-שמע משעת הנץ החמה משום ריבון תורה, ולאחר מכן היו מתפללים שחריף, ויושבים ומסדרים פרשיותיהם שניים מקרא ואחד תרגום, ושוב קורים בתורה ומתרגמים ומפטירים בנביא ומתרגמים, ומתפללים, ומשתחים עד שנוטה היום". סדר יום צפוף זה הפך למעמסה. "וזה הדבר קשה על הבעלי-בתים, וחששו זקנים למריבות, והשלימו ביניהם שהיו עוסקים בתלמוד ומשלימים פרשיותיהם שמו"ת וכו', והם הקלו מעליהם תרגום של ספר ונביא ברוב עיתים".

נמצינו למדים, כי התפנית באה אחר עומס מופלא בסדרי הלימודים ביום השבת. ההספקים הרבים שעמדו לפתחם הביאה אותם לשקול על מה עדיף לוותר, ומתוך התבססות על מקורות חז"ל מה חשוב יותר - כפי שהוא מאריך בהמשך דבריו - הגיעו להחלטה להשאיר את סדרי הלימוד על כנם ולחדול מהתרגום בעת הקריאה. "אבל האומר שהניחו תרגום כל עיקר, שלא כהוגן אומר", מסיים הנגיד.

עם זאת, רבנו יהודה ברצלוני, בעל "ספר העיתים", כבר מצביע על כך שהסיבה הנאצלת 'נשחקה' עם השנים ואילו הזנחת התרגום נותרה על כנה. הוא טוען שבזמנו כבר "שכחו רוב העם ועמי הארצות מצות תרגום", ולדעתו עדיף להחזיר עטרה ליושנה ולהעדיף את התרגום על פני הדרשות והתפילות הארוכות. 'ומצוה להניח כל אותם הדברים שאמריכים בהם, כדי שיעסקו

"...יתכן שרבים מקוראינו הנכבדים הע"י יופתעו, אך מדובר במציאות קיימת: סורו נא לבית-כנסת מקהילת אחינו יוצאי תימן שומרי גחלת המסורת הקדומה, ובחלקם תיווכחו לראות כמו עיניכם את המנהג הקדום נמשך במלוא תוקפו והדרו: במת הקריאה מוקפת בהעולה לתורה, הבעל קורא, ו...מתורגמן!...

שבגמרא שכן תרגמו, ואת התשובה לכך אנו מוצאים בדברי הרא"ש (שם פ"ג אות ו): "יראה, שהם היו מתרגמים לפרש להמון העם שהיו מדברים בלשון ארמית, אבל לדין מה תועלת יש בתרגום, כיון שאין מביינים אותו". וזה מה שנפסק בשו"ע (סימן קמה ס"ג).

ה'חתם סופר' בתשובותיו מחדד ומסביר, שבמידה והיה מדובר בתקנה שתיקנו חז"ל לכל ישראל, לא היה בידינו לבטלו אף שאינו מביינים ארמית, כנפסק לגבי שאר תקנות חז"ל שגם אם בטל הטעם לא בטלה התקנה. אך מאחר וגם בימיהם היו קהילות שלא תרגמו, מוכח שהיה זה כהצעה גרידא לסייע להמון העם ולא בתור תקנה, ומשכך, ברגע שהטעם אינו קיים, שוב אין צורך לאחוז במנהג. מאידך, היו ראשונים שסברו אחרת. כך היא למשל דעת רב נטרונאי גאון המובא בטור, הטוען שגם בימינו אסור להשתמט מהתרגום, "ואם מפני שאין יודעים לתרגם, ילמדו, ויתרגמו"... ועל כגון זה נאמר 'נהרא נהרא ופשיטה'.

תשוח"ח להג"ר אביחי שרעבי הי"ו מקריית ספר, מחבר הקונטרס החשוב 'תרגום בקריאת התורה', שהאיר עינינו בפרטי מנהג יהדות תימן המפוארה ונימוקיהם

בתרגום ולא תשכח מצוותו. וכל מי שיחמיר בדבר להסיר את ישראל ממנהג משונה ולהחזיר הדבר ליושנו, שכרו שמור לפני המקום".

הנימוק של הפסקת המתורגמים בארצות אשכנז

ובעוד שבגורת בני ספרד התבהרה התמונה, הרי שבארצות אשכנז צרפת אנו מוצאים התייחסות רק כמאתיים שנה מאוחר יותר, ומנימוק אחר בעליל.

עקבות ראשונות מופיעות בתוס' במגילה (כג: ד"ה לא). לגבי הנאמר בגמרא "לא שנו אלא במקום שיש מתורגמן, אבל במקום שאין מתורגמן פוסק", כותבים התוס': "ועל זה אנו סומכים שאין אנו מתרגמים הפטרות שבכל ימות השנה, וכן הפרשיות".

הווי אומר, כי רבותינו מצאו סימוכין מתוך הגמרא עצמה שמנהג המתורגמן לא הקיף את כל קהילות ישראל בתקנה כוללת, אלא היו בהחלט מקומות שבהן לא תרגמו אף בזמן חז"ל. משכך, גם בזמנם לא מצאו לנכון לדרוש זאת בקהילותיהם.

בתוס' טרם נתבאר מדוע העדיפו שלא להיצמד למנהג הסתמי